

EMAKEELEÕPETUS HÄMMINGUS

Martin Ehala, Külli Habicht, Petar Kehayov, Anastassia Zabrodsckaja: Keel ja ühiskond. Õpik gümnaasiumile. Kännimees, 2012. 224 lk.

„1970. aastatel [---] uurisid Heino Liimets ja Ülo Vooglaid, kui palju noored õpetajad ülikoolis õpitud uusi põhimõtteid koolis rakendavad. Selgus, et vaid mõned üksikud. Ülejäänud ütlesid, et neile meeldib õpetada nii, nagu nende õpetajad neid kunagi õpetasid.”¹

Kõrge haridusametnik: „Mitmes seoses oli jutuks õpetajate osa õpikute kirjutamisel. On ilmselge, et parima tulemuseni saab jõuda õpetamiskogemusega autor; teiselt poolt ei ole tegevõpetajal üldjuhul võimalik käsikirja kirjastusele sobiva ajaga valmis saada või toob kiirustamine kaasa kvaliteedilanguse. Ilmselt on õpetaja tööd hinnates senisest rohkem vaja väärtustada õpikukirjutamist...”²

¹ R. Juurak, Õpetajakoolitus: rohkem ja paremat. – Õpetajate Leht 20. IV 2012.

² J. Valge, Õpikukeel luubi all. – Sirp 1. VI 2012.

Eesti emakeeleõpetus vajab tõsist tuulutamist. Ei ole meeliülendav taju da, et emakeeleõpetuses peetakse esmatahtsaks ortograafiamuutuste drilli või siis valmistutakse riieksamiks, kus suureks probleemiks võib olla, missuguse analüüsi järgi ütte komad panna – kas „Töös huuga, tehas, vili, nurmel vooga” või „Töös huuga, tehas, vili nurmel, vooga!”

Küsitlesin kirjalikult tänavu märtsikuus Tallinna Ülikoolis eesti keelt ja kultuuri õppivatelt esimese aasta üliõpilastelt, kes neist on kuulnud midagi keelemärgist. Mitte ükski! Vastuste (36) täielik süüdimatus näitas, et see võib peaaegu tõsi olla. Seejuures oli neil gümnaasiumile lisaks selja taga ka ülikooli sügissemestri keeleteaduse sissejuhatus kursuse, mis oleks pidanud selgeks tegema, et tänapäevane keeleteadus rajaneb juba sada aastat õpetusel keelest kui märgisüsteemist.

Semiootika töötatud maal Eestis peaks vähemalt iga humanitaarala üliõpilane olema midagi kuulnud sellest, kuidas me kasutame märke (ka nn brände ja firmanimesid) ning kuidas

poliitikut ja reklaamiagendid meiega märke kasutades manipuleerivad, kuidas tehakse propagandat ning sildistatakse inimesi, nähtusi ning sündmusi jne. Ei korralik kirjanduse ega filmi-analüüs ole tänapäeval võimalikud ilma märgiteooriata.

Eesti kooli jõudis keelemärgi ja keele kui märgisüsteemi käsitlemine 1983. aastal Mati Hindi IX klassi eesti keele õpikuga. Sellest on möödunud terve põlvkonna jagu aega – nüüd peaks keelemärk olema kinnistunud põhi-teadmiste hulgas. Aga pole. Ja kunagine IX (hiljem X) klassi õpik pole põlvkond hiljem enam jõukohane ülikooli bakalaureuseastme lõpetajatelegi.

Selle näitega tahan ma kinnitada, et põhimõttena tuleks üldhariduskooli õpikute autoritena eelistada ülikoolide õppejõude, kellel on tänapäevase vaade oma ainele. 30 aastat töötanud tegevõpetajad ja teadusse mittepuutuvad õppejõudki kirjutavad eelkäijate õpikuid väikeste variatsioonidega ümber, ei muud. Selliste autorite sulest ei oleks keelemärk kunagi jõudnud emakeeleõpikusse ega emakeele õppekavas-segi.

Sellepärast on keeleõpetuse kaasajastamist ja keelelise maailmapildi laiendamist soosivate erialainimeste jaoks oodatud sündmuseks gümnaasiumiõpik, milles oma tarkuse on ühendanud neli uue põlvkonna teadlastõppejõudu. Lisaks on retsensentide hulgas keeleteadlane, meediaõppejõud ja arvamusiider Tiit Hennoste. Mitteeestlaste kuulumine autorite hulka peaks andma värske kõrvalpilgu eesti keelele.

Kui uut õpikut pealiskaudselt sirvida, siis on mulje meeldiv. Teksti tähelepanuga lugedes hakkavad tekkima küsimärgid, mis õpiku III osast („Eesti keele ehitus”) alates muutuvad häirivaks. Miks siis, kui autorite kollektiivi eeldused on ometi head? Ja ka autorid ise lubavad eessõnas, et iga lause raa-

matus on lihvitud selgeks ja arusaadavaks, täpseks ja loogiliseks. Küllap valdav osa lauseid ongi sellised, aga tulemuse otsustab see, kas terviktekst hakkab tasakaalustatult ja vastuoludeta toimima. Kahjuks mõneski ainelõigus ei hakka.

Õpiku I osa „Keel ja keeled” on sissejuhatus keelemaailma. Kuni 1980. aastateni selline osa emakeeleõpikutes puudus, kuid silmaringi annavad just sellised peatükid. Eesti keele nähtuste esitamisel on taustaks toodud liigagi kauget eksotikat, mille puhul jääb üle ainult autoreid uskuda. Keelte tüpoloogilise liigitamise üheks näiteks on õpikus see, kas sõrme ja käe jaoks on keeles üksainus sõna või eraldi sõnad (lk 33–34). On maitseasi, kas näidet pidada piisavalt diagnostiliseks.

Selles osas on üldiselt asjalik peatükk „Keel kui märgisüsteem”. Aga metafoori ja keele metafoorilisuse käsitlus puudub, kuigi valm kaarnast ja rebasest teeb metafoori ettevalmistustöö juba pooleldi ära. Päris õige ei ole väide, et arusaamise teeb raskeks väljendi pikkus: näited *ministri naabri tütre mees* ning *Saabus mees, kes tõi raamatu, mille oli kirjutanud naine, kes oli armunud mehesse* (lk 21) on põhimõtteliselt erinevad, sest konstruktsiooni teeb hõlpsaks või keeruliseks tema analüüsimise suund – kas lineaarselt ederpidi (nagu näiteliitlause-ses) või tagurpidi (nagu nimisõnaliste täiendite puhul). Omadussõnaliste täiendite rida ei ole raske analüüsida (*ilus punane voolujooneline ning säten-dav ja hõõgav tulekera*).

Väga hea, et õpikus on peatükk „Keelte teke ja inimese ränded”. Vististi on endiselt jõus Prantsuse Teaduste Akadeemia keeld tegelda keele tekki-mise uurimisega kui lootusetu probleemiga, aga 1997. aastal Pariisi lingvistikakongressil sellega juba tegeldi.

Keelekontakti näiteks on *f*-hääliku ülevõtmine eesti keelde ja näitesõnaks

hilise moekultuuri *föön*, „mis laenati indoeuroopa keeltest” (lk 40). Et läti keeles kadus *r*-i palataliseerimine nõukogude ajal vene keele mõjul, see on väga huvitav (lk 40). Miks aga eesti keeles kadus *r*-i palataliseerimine juba enne nõukogude aja laastavat mõju? Äkki oleks ka läti *r*-i palataliseerimine taandunud nagunii?

Õpikus on sümpaatselt tähelepanu osutatud lõunaesti (tartu) kirjakeelele. Ka soome-ugri keelepuus oleks ühele kõige vanemale ja omapärasemale läänemeresoome keelekujule võinud koha leida. Õpiku teises osas „Eesti keele lugu” eristatakse põhja- ja lõunaesti keelt eri keeltena (lk 67), tänapäeva kontekstis on võro keelt peetud iseseisvaks läänemeresoome keeleks, võrdsetl karjala ja vepsa keelega (lk 213). Kas põhja- ja lõunaesti kujunesid eri keelteks murdeerinevuste suurenemise teel, see on siiski küsitav (lk 67). Järjest rohkem leitakse argumente selle poolt, et lõunaesti keel on üks algseid läänemeresoome põhimurdeid.

Probleeme on soome-ugri keelte suguluse tõestamiseks valitud sõnadega: eesti ja mari (ning kaugemate keelesugulaste) sugulust peab tõestama ka ühine puunimetus *nulg* (lk 55), mille eesti keelde laenas J. V. Veski mari keelest (!), seevastu *nimi* (lk 57) on usutavasti ürgvana indoeuroopa laen.

Õpiku II osa „Eesti keele lugu” on pühendatud eesti kirjakeele ajaloole. Algab see eesti keele ajaloo periodiseerimisega, paralleelselt esitatakse ühiskonna sotsiaalse arengu periodiseering. Vahele põimitakse olulisi häälikumuutusi, keelevormide võrdlusi põhja- ja lõunaesti keeles ning eesti ja soome kirjakeeles. Niisugune peabki olema huvitava õpikuteksti ülesehitus.

Eesti kirjakeele areng XVI–XIX sajandil on esitatud otse ülikooliteadmiste ulatuses. Olulised autorid saavad 30 leheküljel piisavalt tähelepanu. See

on arvatavasti kõige põhjalikum vanema kirjakeele esitus kooliõpikutes üldse. Õiges proportsioonis tutvustakse ka lõunaesti kirjakeelt. Vana kirjaviisi tutvustamine on hädavajalik: teadmine sellisest kirjaviisist (milles eesti rahvas sai kirjaoskajarahvaks) on juba kadumas. Autorite suhtumine eesti kirjakeele teerajajatesse on heatahtlik. Norutunnet tekitab ainult Fr. R. Faehlmanni ühekordne mainimine „Beiträge...” kaasautorite nimekirjas (lk 96). Faehlmanni keeleteaduslikud artiklid esitavad näiteks morfoloogilise tüpologia ja prosodia osas arusaamu, mille mõistmiseni ei ole jõudnud ega jõua mõnedki tänapäeva elukutselised eesti keelega tegelejad. Faehlmanni koht on eesti keele teadusliku uurimise algatajate hulgas – teema on ju õpikus F. J. Wiedemanni ja Mihkel Veske käsitlustega olemas (lk 100–101).

Proportsioon kaob XX sajandiga. Sajandi alguse keelekonverentsid ja Johannes Aaviku keeleuuendus on esitatud ammendavalt, seejärel on J. V. Veski terminoloogiatöö iseloomustus ning pool lehekülge Elmar Muugist. Ja ongi kõik. Tüüpmuut eesti keeleteadusest kui kahe mehe – Aaviku ja Veski – tööpõllust saab jälle kinnistatud. Esimese Eesti Vabariigi aja eesti keele uurimise ülevaates pole ei suurt murdeuurijat Andrus Saarestet, ei keelekorralduse teoreetilist põhjendajat Valter Taulit, ei Lauri Kettuneni ega tema algatusel loodud Emakeele Seltsi, ei „Eesti entsüklopeediat”. XIX sajandi almanahh „Beiträge...” on saanud oma lehekülje (lk 96–97), aga ajakirjad Eesti Keel (1922–1940) ja Eesti Kirjandus (1906–1940) ei leia mainimist.

Sama punktiirne on iseseisvuse kaotuse aja keeleelu käsitlus. Ajajärgust 1944–2012 esineb kogu õpiku tekstis ainult paari filoloogiateadlase nimi: teatamislaadile nime andnud Huno Rätsep (lk 157), murde-CD-ga seoses Jüri Viikberg (lk 195), keelekorraldu-

sest ja oskuskeeltest kõneldes juba tuttav Johannes Voldemar Veski; kultuuri-semiootika ülevaates Juri Lotman (lk 23). Kas on siis ime, et filoloogiaüliõpilane küsib: aga kes oli Ariste?

Läbi nõukogude aja suudeti surve all elamisest hoolimata saavutatut hoida. Seda tuleb julgeda ütelda. Valitseb ju Läänes arusaam (mida kohtab juba Eestiski), et nõukogude ajal oli elu Eestis venekeelne. Ei olnud. Emakeeleõpetajaid valmistati Tartu ülikoolis ette kõrgtasemel ja emakeeleõpetajate prestiiž oli kõrge. Iseloomustamist vajanuks eestikeelne raamatutoodang 1920–1940 ja 1940–1990, mainimist Keel ja Kirjandus (ilmub alates 1958. aastast).

Õpiku III osa „Eesti keele ehitus” algab keeleuniversaalide ja tüpologia peatükiga. Autorid on valinud tutvustatavaks üldkeeleteaduse suunaks Joseph Greenbergi keeleuniversaalide teooria. Selle vastu ei saa midagi olla, kuigi võib küsida: miks just Greenberg? Noam Chomsky on maailma moodsat keeleteadust 1957. aastast alates mõjutanud tõenäoselt rohkem kui Greenberg. See, et Chomsky ise on mitmest oma oluliseks peetud seisukohast loobunud, ei muuda asja. Ka Victor Yngve on tema enda sõnastatud sügavuse hüpoteesist lahti ütelnud, aga see elab edasi (ka selles õpikus näidetena lk 21, nähtust nimepidi nimetamata). Keeleteaduses ei puudu Chomsky järjekindlad ja raevukad eitajad ning ka Greenberg on leidnud kritiseerimist. Sellest hoolimata on mõlemad mõjutanud juurdlemist keele olemuse üle.

Greenbergi tüpoloogias on tähtsal kohal süntaktilised põhistruktuurid, mis on kõige kergemini keelekontakti poolt mõjutatavad. Kui subjekti–verbi–objekti järjestusel on kuus põhitüüpi ja nendest viis esinevad eesti keeles, kusjuures mõni neist viiest on võõrmõjueline (lk 185–187), siis – kui reljeefselt saab eesti keelt süntaktilise tüpologia

abil liigitada? Traditsiooniline tüpologia on veenvam ning terminid *aglu-tineeriv keeletüüp* ja *flekteeeriv keeletüüp* ei ole gümnasistile midagi kohutavat (lk 135; muide, eesti keele tüvefleksiiooni käsitles adekvaatselt Fr. R. Faehlmann juba 1840. aastate alguses).

Õpik loetleb eesti keeles 20 konsonanti. Konsonantide tabelis (lk 126) on häälikud, mitte tähed, ka mitte foneemid:

klusiilid	p	b	t	d	k	g	
frikatiivid	f	v	s	z	š	ž	h
nasaalid	m	n	ŋ				
liikvidad	r	l					
poolvokaalid	w	j					

Et *p* ja *b*, *t* ja *d*, *k* ja *g* on kõik eesti keeles eri häälikud, see on väga kahetsusväärne seisukoht, mis õige kiiresti viib vastuoludesse. Juba Mihkel Veske sõnastas 1879. aastal väite, et *k* ja *g* on ühe hääliku erinevad tähed. Fonoloogilise analüüsi ajastul on väga riskantne seda eitada. Ja isegi fonoloogilist analüüsi pole vaja, et veenduda: eesti (Ahrensi) ortograafia kasutab neid ladinapärase tähestiku tähepaare, selleks et eristada seeriaid nagu *taba – tapa! – tappa*. Ei muutunud ju häälduses midagi, kui alati ühtmoodi kirjutatava *gi*-liite ortograafia otsustati muuta helitu hääliku järel *ki*-ks: *metsgi > metski*. Või kas on vahet klusiiliühendi hääldamises sõnades *sogdid* ja *aktid*. Õpikutekst ütleb, et eesti keeles eristatakse lühikesi ja pikki häälikuid: „Eesti keeles kirjutatakse lühikesed häälikud ühe tähega ja pikad häälikud kahe tähega. Erandlikud on klusiilid *k*, *p* ja *t*, mille puhul lühikest häälikut tähistab kirjas *g*, *b* või *d*, pikka häälikut kas *k*, *p*, *t* või *kk*, *pp*, *tt*” (lk 129).

Ent miks on siis konsonante loendavas tabelis ainult klusiilid (ja frikatiivid) esitatud paaridena pikk–lühike (*p b, t d, k g, s z, š ž*) ning nii pikk kui lühike loetud iseseisvaks konsonandiks? Õpiku järgi esinevad lühikestena ja pikkadena ka teised konsonandid ja

vokaalid. Et eesti keeles on kaks häälikupikkust, seda korratakse ka Mihkel Veske kolme häälikupikkuse teooria eksslikkust mainides (lk 130). Veske teooria on tõesti ekslik ja on hea, et õpik seda märgib, sest eesti keele aabitsad lähtuvad ikka veel sellest teooriast.

Pikkade klusiilide seisukoht satub iseendaga vastuollu juba paar lehekülge hiljem (lk 136): sõnas *sepa* kirjutatakse *p* ühe tähega, kuid hääldatakse ikkagi kaks häälikut, sest „sõna *sepa* silbipiir läheb kahe *p* vahelt (*sep-pa*), mitte ühe *p* eest (*se-pa*)”. Nii ongi. Vokaalidevaheline pikk *p* on kahe *p* järjend. Üksnes niimoodi saab üritada selgitada, miks *sepa* ja *kapi* ja *Juku* ei ole lahtise esisilbiga (nagu on *seba* ja *kabi juga*).

Retsensioon ei ole koht fonoloogiaalaseks väitluseks, seda enam, et uus õpik saab läbi fonoloogiat ja foneemi (ja foneetikatki) nimetamata. Eesti konsonantide esitus selles õpikus ei võta isegi kaudselt arvesse eesti häälikusüsteemi fonoloogilist analüüsi. Eesti keele häälikute tabelis on täisõiguslike konsonantide staatuses ka velaarne nasaal *ŋ* ning poolvokaalid *w* ja *j*, kusjuures neist ühegi kohta ei ole isegi näitesõna. Palataliseeritud konsonante *t'-d'*, *ś*, *l'*, *ń* eesti keele konsonantide loendisse pole arvatud, kuigi nende olemasolu mainitakse (lk 126). Et klusiilid ja sibilandid *b*, *d*, *g*, *z*, *ž* ei ole helilised (lk 126), on muidugi õige, aga väide, et need häälikud on „lihtsalt oma paarilistest nõrgema hääldusega”, ei ole foneetiliselt piisav iseloomustus.

Õpiku konsonantide loend on üllatavalt sarnane Paul Ariste 1940.–1950. aastate foneetikakäsitlusega. Tollal olid Eestis arusaamad fonoloogilisest analüüsist veel üsna olematud. Edaspidine kahe põlvkonna foneetikute ja fonoloogide töö õpiku häälikuloendis ei kajastu. Ei tea, miks. (Autoritest on Martin Ehala 1960.–1980. aastaid mõne aja

eest nimetanud gigantide ajastuks eesti fonoloogias, ta tunneb teemat hästi.)

Vokaalide käsitlus (lk 126–128) on lühike skits, selle kohta saab väga vähe ütelda. Õpikus on *õ* keskkõrge vokaal (nagu Aristel), viimaste aastakümnete kestel on foneetikud *õ* liigitanud pigem kõrgeks delabialiseeritud vokaaliks. Diftonge ei käsitleta. Diftongidega vältenäiteid ju on (*laulu*; lk 130–131) ja neid on ka kõrvutatud pikkade vokaalidega (*kooli*), aga on raske aru saada, kas see kõrvutus peab demonstreerima Mihkel Veske kolme häälikuvälte teooria vastuolulisust või näitama pika vokaali ja diftongi ühesugust rolli silbi struktuuris või mõlemat. Esiletõstatult on öeldud: „Pikkade häälikutega sõnu saab hääldada kahel eri viisil, millest üks kõlab teisest veel pikemalt” (lk 130). See kõlab peaaegu nagu Mihkel Veske häälikuvälte kinnitus, kuigi õpik võtab (õigusega) seisukoha tolle teooria vastu.

Tänapäeval on päris kindel, et kahel eri viisil saab hääldada pikkade esisilpidega sõnu, nähtagu seal siis pikki või lühikesi häälikuid. Õpik ei käsitlen silbi ehitust ega silpide liigitamist, kuid (lühikese ja pika silbi termineid vältides) defineeritakse, kuidas esisilbi ehitus jagab sõnad I vältesse ja II/III vältesse (lk 131; näitesõnadest muide saab mõlemas vältes olla ainult üks: *kammis*). Autorid ei ole ennast sidunud ühegi konkreetse välteteooriaga, kuid võib ära tunda erinevatest teooriatest võetud väiteid, mida pole päris sujuvalt kokku sobitatud.

Välte määramisel saab õpik hakka ilma Mihkel Veske sisehäälikuteta, Veske kolme häälikuvälde eitatakse. Seda saab ainult tervitada. Kuid sisuliselt vastuoluline on häälikupikkuste arvamine prosoodiasse: „Häälikupikkust ja välde nimetatakse prosoodilisteks vahenditeks” (lk 128). Lõpuks jõutakse välja õige järelduseni: „Alles siis,

kui mõisteti, et häälikupikkus ja välde on erinevad nähtused, sai võimalikuks eesti prosoodiasüsteemi adekvaatselt kirjeldada” (lk 131). Kuldsed sõnad alapeatüki „Häälikupikkus eesti keeles” kokkuvõtteks. Kahjuks puudub õpikus alapeatükk „Silbipikkus eesti keeles”. Prosoodia mõiste on just silbipikkus, välde aga on spetsiifiline (kodukootud) eesti prosoodiakäsitluse mõiste.

Õpik väldib termineid *geminaat* ja *geminaatklusiilide astmevaheldus*. See tõttu on juba veldete määramise alapeatükis (lk 132) näiteid, mis jäävad seletuseta: II välde *se-pa* ja III välde *sep-pa* jätavad selliselt esitatuna ohtliku mulje, et *sepa* esisilp on lühike lah-tine silp (kuni bakalaureuseastme lõpu-ni väljajuuritamatu eksiarvamus); *sepa* II ja III välte esisilp on tegelikult ühesuguse häälikkoostisega *sep-*, seevastu näitesõnas *kar-bi* : *kar-pi* on II-vältelise vormi esisilp *kar-* ning III-vältelise vormi esisilp *karp-* (*karp-pi*).

Võib tunduda, et *geminaatklusiilide astmevaheldus* on liiga ränk termin gümnasistile, aga selle vältimise hinnaks on üksjagu segadust. Geminaatklusiilide astmevaheldus silbitüüpides *paati* : *paadi*, *aita* : *aida*, *parti* : *pardi* kuulub keeleajalooliselt kokku laadivaheldusega, enamik varasemaid eesti keele õpikud on seda aga käsitlenud nagu tavalist vältevaheldust. Neid silbitüüpe läheb autoritel vaja ka vältevahelduse tekkimise seletamisel (lk 139): „Tüüpiline laadivahelduslik sõna *tark*” andis mudeli, nii et „kujunesid välja teised vältevahelduslikud sõnad” (näiteks *mets*, *konn*, *laul*). Kui selle koha peal oleks lause: „Tüüpilise geminaatklusiili astmevaheldusega sõna *tark*...”, oleks kõik usutav, aga geminaatide astmevahelduse arvamine laadivahelduseks on eesti grammatikakirjanduse traditsiooni revideerimine, mida pole päriselt omaks võtnud ka autorid ise („...teised vältevahelduslikud sõnad”).

Õpetajatel võib olla raske nõustuda, et *marssima* : *marsin* on nõrgenev ja *kärssama* : *kärsanud* tugevnev laadivaheldus. Geminaatide astmevaheldust *paati* : *paadi*, *aita* : *aida*, *parti* : *pardi* ning nendega liitunud *marssi* : *marsi* on tänapäeva keeles põhjendatud käsitleda astmevahelduse eriliigina, mis keeleajaloos kuulub kokku laadivaheldusega, eesti keele õpikute pikaajalises traditsioonis aga vältevaheldusega. Nii ei sunnitaks õpetajaid nihutama laadivahelduse ja vältevahelduse piiri teise kohta.

Tabelis, mille allkirjaks „Eesti keele astmevahelduse kõik põhilised võimalused” (lk 137), on ilmseid vigu: *raibe* : *raipe* ja *vööpama* : *vööbanud* ei esinda laadivaheldustüüpi $b > \emptyset$, $d > j$ on hoopiski näitlikustamata.

Astmevahelduse kronoloogiad on üsna uljad. Tuhat aastat on autorite jaoks nagu Jehoova silmapilgutus. Laadivahelduse algus öeldakse olevat lääne meresooime algkeeles umbes 4000 aastat tagasi (lk 138), aga läänemeresooime ja saami haru eraldumine ida poole jäävatest soomeugrilastest öeldakse toimunud 3000 aastat tagasi (lk 32). Kokkupuuted germaanlastega on veel palju hilisemad, kuid laadivahelduse tekke põhjustajana esitatakse just viimasel ajal uskumist võitnud germaani mõju hüpoteesi (lk 60). Tõele ei vasta väide, et laadivaheldus on olemas kõigis läänemeresooime keeltes – see puudub liivi ja vepsa keeles. Nõrga astme kujunemise mehhanismina on esitatud tendentsi nõrgendada rõhutu silbi liiga tugevat häälikkoostist – näiteks kui sõna rõhulisele silbile järgnev rõhutu 2. silp algas või lõppes konsonandiga (lk 138). Ent konsonandiga algavad kõik sõnasisesed silbid (jättes *sõnause* ja paar muud erandit kõrvale). Vältevahelduse tekkimise seletuses ei ole veenev, et protsess algas tuhat aastat tagasi (lk 139) ning et vältevahelduse kujunemist mõjutas alamsaksa keel

koos sõdade, näljahädade ja katkuga (lk 70).

Morfoloogias on käänd- ja pöördtüüpide fragmentaarne käsitlemine taotluslik. Kui sellest piisab, siis las olla nii. Tagasipöördumist 1950.–1970. aastate tüüpsõnamääramise maania juurde saab vaevalt olla, kuid tüüpsõna või õigemini sõnatüübi mõistest tuleks siiski aimu saada. Küsimus on, kas see, mida õpik selles osas esitab, on selge ja arusaadav (nt tabel lk 147).

Vähegi tänapäevases eesti keele morfoloogia kirjelduses on morfoloogilise tüpologia aglutinatsiooni ja fleksiooni mõisted vältimatud. Õpik kasutabki neid üldkeeleteaduse mõisteid ja termineid (lk 135, 147–148; puuduvad sõnastikus). Seevastu tarbetu originaalsus on kogu soome-ugri keeleteaduses käibiva terminite paari vokaalja konsonanttüvi (*hammas-tütar*-tüübis jm) ümbernimetamine vokaalilõpuliseks tüvekujuks ja konsonantkujuks (lk 141–142). Konsonantkuju on konsonanttüvi. Paradigmast esitatakse kaks tähendust: 1) ühe grammatilise kategooria vormid ja 2) kõik vormid, mis sõnast on võimalikud (lk 154).

Keskmisest rohkem tähelepanu pööratakse teatamislaadi kategooriale (lk 157–158). Verbivormide tabelis (lk 156) on uuenduseks tuleviku vormid *hakkan kirjutama* ja *saan kirjutama* ning inglise keele mõjuline kestev olevik ja kestev minevik: *olen kirjutamas* ja *olin kirjutamas*. Miskipärast pole tuleviku vorme antud teistes kõneviisides, kuigi *hakaksin kirjutama*, *hakkavat kirjutama* ja *hakaku kirjutama* on sama võimalikud kui *hakkan kirjutama*. On küsitav, kas inglise keele mõjuks väidetud *olen kirjutamas* on levinum kestva oleviku vorm kui *v*-kesksõnaga inglisemõjuline *Juku on äritseda armastav*, *Juku oli olnud äritseda armastav* jne, mida ei mainita.

Uuenduslikud vormid käivad läbi ka umbisikulise tegumoe vormistikust:

saab kirjutatama, ollakse kirjutamas, oldi kirjutamas.

Verbi käändeliste vormide loendit on täiendatud. Teo- ja tegijanimetele (olevikus ja minevikus: *kirjutaja* ja *kirjutanu*) lisaks on tehtunimi *kirjutatu* (lk 161). Need väga huvitavad täiendused näitavad, kuidas grammatika on pidevas muutumises. Sõltub grammatikakirjutajast, mis vormid ta paneb paradigmasse ja mida mitte. Sedagi loendit annaks täiendada *matu*-vormiga: *kirjel-da(ta)matu*, *sõnulseleta(ta)matu*, *nagematu*–*nähtamatu*, *lugematu*–*loetamatu* jne. Küsimus on sõnamuutmise ja sõnatuletuse piiri määramises. Igatahes on selle õpiku uuendused käändeliste verbivormide paradigmasse toomise näol põhjendatumad kui mitmel pool tehtud katsed tuua eesti käänete loendis keeleajalooline (ajaloolisena) piiratud võimalustega) instruktiiv. Liitverbide kohta ütleb õpik, et neid on eesti keeles vähe (lk 167). Aga tuleb juurde, ja päris agressiivselt.

Õpikus arvatakse, et eesti keel on tegusõna käändeliste vormide poolest tunduvalt rikkam kui inglise, saksa ja vene keel (lk 162). Johannes Aavik arvas vastupidist, mistõttu ta innustuski looma eesti keelde kunstlikke infiniitseid vorme, mis vastaksid ladina, vene ja soome keele infiniitsetele vormidele.

Lausemoodustuse peatükis on hästi näidatud, kuidas umbisikuline tegumood ja verbide kausatiivliide muudab verbi valentsi (lk 173). Kolmevalentse verbi näide *Jaan laenas raamatu Liisile* võimaldaks märkida, et *laenama*, *üürima*, *rentima* (ja tuletis *laenutama*) on kahe-suunalised ning laiendi vorm sõltub sellest, kas *Jaan laenas Liisile* või *Liisilt*, kas maa antakse või võetakse rendile. Igapidi võimalik *Jaan laenas raamatu* on kahevalentsena sisselaenamise tähendusega.

Tabel „Kõrvallaused lauseliikmetena” (lk 182) oleks veel selgem, kui

kõrvallause kohta esitatakse ka küsimus: *mis? mida? miks? missugune? kuidas?*. Lause teatestruktuuri alapeatükis esineb esimest korda markeerituse mõiste (lk 186), eespool on tunnuse-ta isikulist tegumoodi nimetatud n-ö vaikimisi tegumoeks (lk 158). Ei jää sellist arusaamist, et markeeritus-markeerimatus esineb keelesüsteemis kõigjal. Lauselühendiga lausete käsitlus on minimalistlik (lk 183).

Õpiku IV osa „Eesti keele tänapäev” on sorav jutustus. Ebajärjekindlust esineb selles, millal kõneldakse Võru murdest ja millal keelest, puudu on võru sõnaraamatute mainimine (lk 196). Ei ole päris õige, et XIX sajandil eesti keelt ametlikus sfääris ei kasutatud (lk 201). Vallakohtute protokollid on Lõuna-Eestis koguni tartukeelsed (või segakeelsed). Ülepingutatud on ehk tatari ja mõne teise keele lisamine Eesti alal üksteist mõjutanud keelte loendisse (lk 202). Eestisse asunud teiskeelsetest tuleks eriti Lõuna-Eestis arvesse võtta ka poolakaid (lk 213). Inglise keel on tõstetud tänapäeva Eestis kolmandaks kohalikuks keeleks (lk 206), muidu on autorite hoiak hasartse globaliseerumise suhtes ettevaatlik.

See õpik esitab ülevaatekursust. Nii häälikusüsteem kui ka morfoloogia ja lauseõpetus on kõik juba kunagi olnud. Aga loota selle peale eriti ei maksa.

Tekstis on mõisteid ja märksõnu, mis vilksatavad kord või kaks, aga jäävad seletuseta: *süsteemi sisend, tüve-mitmus, kõnetakt, kerge ja raske rõhk, põhitooni liikumine, morfeem* (alles tuletusõpetuses lk 164), *markeeritus*, nurksulgude tehnika moodustajatevaheliste seoste esitamiseks. Soovitav oleks ka sõnastiku sõnaseletused veel kord üle vaadata.

Lohakalt käivad autorid ümber numbrite ja arvandmetega. Ülepingutatud on miljardite kõnelejatega keelkondade kõnelejate arvu esitamine ühe inimese täpsusega (lk 47): nt indoeu-

roopa keeli kõnelevat 2 721 969 619 inimest – nii täpne arv on mis tahes hetkel vale. Ungari keeles on üks kord 25 käänat (lk 58), teine kord 17 (lk 144), vadj keelt kõneleb emakeelena koguni 106 % vadjalastest. Esimese Eesti Vabariigi iseseisvus lõpeb õpikus aastal 1939 (lk 104). Blufina tundub väide, et kaudset teatamislaadi väljendab grammatiliste vahendite abil umbes veerand maailma keeltest (lk 157), seega umbes 1500 keelt – pole kuigi usutav, et 6000 keele grammatikad on selle nüansi uurimiseks läbi skriinitud. Liialdus on, et Keele ja Kirjanduse Instituut on välja andnud sadu oskussõnastikke (lk 193).

Tekstis on vigu, mida ei seleta isegi lohakus. Saksa keele meessoost artiklit käänatakse *der : dem : den : der* (lk 135), *gi*-liidet nimetatakse lisandumist väljendavaks liiteks (lk 135), vene keele käänded olevat nimetav, omastav, sihitav, alaleütlev, kaasaütlev ja seestütlev (lk 150; no ei ole!), inglise keeles väidetakse olevat kolm käänat (on ainult teatud asesõnadest) ning saksa ja vene keele daativgi on rohkem kui alaleütlev (lk 150). ÜRO on Ühinenud (mitte Ühendatud; lk 170) Rahvaste Organisatsioon.

Harjutuste hulgas on selliseid, mis sobiksid dissertatsiooniks, nt *Millistes sulle tuntud keeltes langevad küsisõnad ja relatiivpronoomenid kokku ja millistes mitte* (lk 189). Harjutused suunavad õpilase tihti internetti või Vikipeediasse. See võib võimendada levivat arusaama, et kõik tarkus tuleb internetist.

Kuigi võõrsõnu on tekstis mehiselt, on raamatu stiil ladus, kohati ehk semutsevigi. Üksikud kahtlaselt sõnastatud laused näitaksin koos väheste õigekeelsus- ja trükivigadega kätte autoritele, kui neil selle vastu on huvi.

Retsensioon keskendus küsitavustele, konstruktiivsuse taotlusega. Parandamine on ikka võimalik. Eesti emakeeleõpikud on tihti kuivad ja igavad

nagu liiklusmäärustik. See raamat pole kindlasti igav ning tema grammatikaosas on olulisi edasiviivaid, diskussiooni väärivaid algatusi. Raamatu päris viimane (tagakaanelause) kõlab nagu kvaliteedigarantii: „Raamatu autorid on Tartu Ülikooli teadlased.” Praegusel

kujul õpik seda garantiid täiel määral ei lunasta. Aga ehk tulevikus. Õpetajal oleks mõistlik seda õpikut kasutades heita pilk ka kriitikale.

MATI HINT